

'קו אדום' ל'מולדת הכחולה'? הסכם תיחום הגבול הימי בין יוון למצרים

גליה לינדנשטראוס ואופיר וינטר

הסכם תיחום הגבול הימי בין יוון למצרים, שנחתם ב-6 באוגוסט, מהווה תגובת נגד ישירה להסכם תיחום הגבול הימי בין טורקיה לממשלת ההסכמה הלאומית בלוב, שנחתם בנובמבר 2019. ההסכם היווני-מצרי תואר על ידי מנהיגי אתונה וקהיר כשלב חדש ביחסי הדו-צדדיים. יתרה מכך, הוא מסמל צעד חשוב בתהליך גיבושו של הציר האנטי-טורקי במזרח הים התיכון, שבמרכזו יוון, קפריסין, מצרים וישראל, ואשר נתמך על ידי צרפת ואיחוד האמירויות. המאבק במזרח הים התיכון נסוב סביב זכויות לפיתוח ולניצול משאבי אנרגיה והרצון המנוגד של מצרים ושל טורקיה לשמש 'האב' אנרגיה אזורי. בנוסף, מאבק זה נוגע לתחרות על המנהיגות הפוליטית במזרח הים התיכון ומשיק למתיחות בין הציר הערבי הפרגמטי לציר האסלאמיסטי שבהובלת טורקיה וקטר. ישראל ניצבת לצד יוון ומצרים, אך יש לה אינטרס בהנמכת הלהבות בין הצדדים במטרה לשמור על היציבות במזרח הים התיכון, לממש שיתופי פעולה כלכליים עם שכנותיה ולבלום את האצתם של מרוצי החימוש האזוריים.

המתח הגובר שנרשם בחודשים האחרונים בין טורקיה ליוון על רקע חילוקי הדעות סביב תיחומי הגבול במזרח הים התיכון מגביר את הסיכון להתלקחות אלימה באזור. בשנים האחרונות הפכה דוקטרינת "המולדת הכחולה" לדומיננטית בשיח הציבורי הטורקי. על פיה, הגנה על הגבולות הימיים של טורקיה (כשהם מתוחמים בהתאם לתפיסה הטורקית ובניגוד לזו היוונית) חשובה לא פחות מהגנה על הטריטוריה היבשתית. בפרברואר 2019 ערך הצי הטורקי את התרגיל הימי הגדול בתולדותיו תחת השם "המולדת הכחולה", בין היתר כתגובה להקמת פורום הגז של מזרח הים התיכון (EMGF) חודש קודם לכן, שבו טורקיה איננה חברה.

בשלהי 2019, לאחר שטורקיה חתמה על ההסכם עם ממשלת ההסכמה הלאומית בלוב, היא פרסמה תוכנית קידוחי גז ונפט בשטחים שיוון רואה כמים הכלכליים שלה, וביולי השנה הודיעה על כוונתה לשלוח לאזור ספינת מחקר כדי לערוך מחקר סיסמי. ספינות קרב טורקיות נערכו ללוות את ספינת המחקר, ובתגובה העלו היוונים כוננות צבאית. לאחר מאמצי תיווך גרמניים השעו הטורקים את משלוח אוניית המחקר. בעקבות חתימת ההסכם לתיחום הגבול הימי בין מצרים ליוון, שמשדר החוץ הטורקי גינה והגדיר כ"בטל ומבוטל", שבה והחליטה לאחרונה אנקרה לשלוח את ספינת המחקר בליווי ספינות קרב, בעוד יוון שיגרה לאזור ספינות קרב משלה. ב-12 באוגוסט התנגשה בטעות אוניית קרב יוונית באוניית קרב טורקית המלווה את ספינת המחקר, ונגרם נזק מוגבל לספינה הטורקית, שנאלצה לשוב לבסיסה לצורך תיקונים.

זירה נפוצה נוספת במזרח הים התיכון, שבה קיים פוטנציאל חיכוך בין טורקיה למצרים, היא לוב. במלחמת האזרחים הלובית תומך הציר האנטי-טורקי בכוחות הפילדמרשל ח'ליפה חפטר, בעוד כוחות ממשלת ההסכמה הלאומית בראשות פאזי א-סראג'י נעזרים במיליציות הנתמכות על ידי אנקרה. למצרים אינטרסים ביטחוניים וכלכליים בלוב, ובראשם מניעת התבססות כוחות

אסלאמיסטיים בקרבת גבולה המערבי הארוך. הישגי הכוחות הפרו-טורקיים בלוב הובילו את נשיא מצרים, עבד אל-פתאח א-סיסי, להגדיר ביוני האחרון את הערים סירת וג'ופרה כ"קו אדום" להתקדמותם מזרחה. הפרלמנט הלובי קרא לצבא המצרי להיחלץ לעזרת לוב, ובכך העניק למצרים לגיטימציה להתערבות צבאית במקרה שטורקיה תתעלם מאזהרתה.

המניעים לתיחום הגבול הימי

משום שבסבבי משא ומתן קודמים לא הצליחו יוון ומצרים להסכים על תיחום הגבול הימי ביניהן, עולה השאלה כיצד ומדוע עלה בידיהן הדבר דווקא בעת הנוכחית. יוון התקשתה בעבר – ולעיתים היססה – להגיע להסכמות רשמיות עם מדינות אחרות לגבי תיחום מימיה הכלכליים עקב המחלוקת עם טורקיה לגבי הריבונות על חלק מהאיים היווניים ועל תיחום המים הכלכליים בין המדינות. אתונה חששה שוויתורים למצרים ישמשו בהמשך את הצד הטורקי נגדה. לב המחלוקת בין טורקיה ליוון נוגע לשאלה האם איים מיושבים זכאים למים כלכליים באותה מידה כמו טריטוריה יבשתית. אמנת הים מ-1982 תומכת בעמדה היוונית, אך קבלת התביעות היווניות במלואן בעייתית מאוד בראייתה של טורקיה, מכיוון שהיא משאירה ברשותה מים כלכליים מוגבלים יחסית.

עוד קודם להגעה להסכם עם מצרים, הצליחה יוון להגיע ביוני 2020 להסכם על תיחום הגבול הימי עם איטליה, והיא מקיימת מגעים עם אלבניה על חתימת הסכם דומה (ברקע הדברים יוזכר שבית המשפט העליון באלבניה פסל בעבר הסכם מ-2009 לתיחום המדף היבשתי שנחתם בין אתונה לטירנה, בטענה "להפרות משפטיות מהותיות"). לאורך השנים, למרות שקפריסין הגיעה להסכמים על תיחום המים הכלכליים עם מצרים (2003), לבנון (2007) וישראל (2010), נמנעה יוון מלחתום על הסכם דומה עם ניקוסיה מחשש להידרדרות בסכסוך בקפריסין. נראה שלאור מדיניותה האסטרטגית של טורקיה והצורך לפעול נגד ההסכם הלובי-טורקי השתנתה עמדתה של יוון, כאשר יוון וקפריסין שוקלות אף הן מחדש חתימת הסכם הדדי.

מצרים רואה בתיחום הגבול הימי עם יוון חיזוק נוסף ליחסים האסטרטגיים המשגשגים בין המדינות. תכליתו לסמן "קו אדום" למאווייה של טורקיה במזרח הים התיכון, לאחר ה"קו האדום" היבשתי שהוצב לה בלוב. עוד נועד ההסכם לאפשר לשתי המדינות לפתח משאבי אנרגיה במימיהן הכלכליים ולקדם את ההסכם המשולש לחיבור רשתות החשמל של מצרים, יוון וקפריסין, נוכח הניסיון הטורקי-לובי לשרטט גבול ימי החוצץ ביניהן. יתרון נוסף שמוצאת קהיר בהסכם הוא שכל ניסיון טורקי לקרוא עליו תיגר יעמיד מעתה את אנקרה בעימות ישיר עם האיחוד האירופי. ההסכם עם יוון, המבוסס על אמנת הים, מעניק למצרים מים כלכליים מצומצמים מכפי שהייתה מקבלת לו הכירה בהסכם הטורקי-לובי. משכך הוא מסמל את מחויבותה של מצרים לחוק הבינלאומי, כמו גם את נאמנותה לציר האנטי-טורקי ואת כישלון המאמץ של אנקרה לתקוע טריז בין קהיר לבעלות בריתה ההלניות.

יוון ומצרים רואות בהסכם נדבך נוסף בגיבוש ה-EMGF, אשר צפוי להפוך בקרוב לארגון בינלאומי שיכלול בנוסף לשבע המדינות המייסדות גם את צרפת כחברה מלאה ואת ארצות הברית כמשקיפה. ההסכם אף יגדיל את סיכויי מימושו של פרויקט צינור ה'איסט מד' לייצוא גז טבעי מישראל דרך קפריסין ויוון לאירופה, אשר הקמתו אושרה בשלוש המדינות בחודשים האחרונים חרף צניחת מחירי האנרגיה שהגבירו את הספקות ביחס לתוחלתו הכלכלית. ההסכם

הנורמליזציה בין ישראל לאיחוד האמירויות מעניק חיזוק נוסף לציר האנטי-טורקי, אשר הולך ומתפתח מציר כלכלי, שמתמקד בנושאי גז, לברית אזורית בעלת נופך אסטרטגי משולב - כלכלי, מדיני וביטחוני.

יוון ומצרים אינן ששות להתנגשות צבאית עם טורקיה, וגם לאנקרה יש מעצורים בפני כניסה לעימות חם עם מדינה החברה בנאט"ו. מצרים מתמודדת בעת הנוכחית עם אתגרים כלכליים חריפים, עם משבר 'סכר התחייה' עם אתיופיה ועם איומי טרור בחצי-האי סיני, ולכן רואה בגלישה לעימות צבאי ישיר עם טורקיה - שיעיב על מאמצי הפיתוח הפנימי העומדים בראש מעייניה - מוצא אחרון ובלתי רצוי. בה בעת, קהיר ואתונה אינן תולות תקוות רבות בהסדרה מדינית שתוביל לרגיעה ביחסים עם אנקרה, בפרט כל עוד נשיא טורקיה, רג'פ טאיפ ארדואן, אוזן ברסן השלטון ודבק באסטרטגיה מדינית המהדהדת חזון נאו-עות'מאני.

לאחר חתימת עסקת הגז בין מצרים לישראל ב-2018 קבע א-סיסי שמצרים "הבקיעה גול ענק", במשתמע לשער הטורקי, ועם חתימת ההסכם היווני-מצרי חגגו עיתוני מצרים "גול שני" לאותה רשת. תיחום הגבול הימי נתפס במצרים וביוון כמהלך מפתח במסגרת המערכה הדיפלומטית מול טורקיה. זו כוללת בנוסף לסימון המים הכלכליים - ולאיומים בשימוש בכוח בתגובה לחדירה אליהם - גם לחץ בינלאומי מצד נאט"ו והאיחוד האירופי, חשיפה של הקשרים בין טורקיה לגורמי טרור אסלאמיסטיים וסלפיים-ג'יהאדיסטיים ומיסוד פורום הגז, והציר האנטי-טורקי שסיבבו, במטרה להצר את השפעתה של טורקיה במרחב.

משמעויות לישראל

על ישראל להיערך לקשת של תרחישים אפשריים בעימות היווני-מצרי עם טורקיה, החל מהתנגשות צבאית בין טורקיה ליריבותיה, דרך המשך המערכה הדיפלומטית וכלה בהשגת הבנות פרגמטיות. בעוד שברור באיזה צד תומכת ישראל, הרי שהמשמעויות הנרחבות של היכולות בציר האנטי-טורקי במזרח הים התיכון עדיין אינן מוערכות דיין. להישאבות ישראל לסכסוך היווני-טורקי, כמו גם לסכסוך בלוב, ישנם מחירים, ובכלל זה הצורך בהפניית קשב גוברת לאזור בתקופה של ריבוי אתגרים מבית עקב השלכות מגפת הקורונה, ולצידם האתגרים החיצוניים אשר המגפה השעתה זמנית את ההתמודדות עימם. בעוד מרבית הפעילות הטורקית באזור אינה חיובית בעיני ירושלים, הרי רק חלק ממנה אכן מהווה איום ישיר על ישראל, ומצריך מענה.

ישראל מייחסת חשיבות עולה למזרח הים התיכון נוכח משאבי הגז ובשל משקלו האסטרטגי הרב-ממדי, ולפיכך יש לה אינטרס במניעת משברים באזור ובשמירתו כמרחב של שלום. היווצרות גושים קשיחים במזרח הים התיכון אך תעצים את היריבות הטורקית-ישראלית. העמקת השסעים בין המחנות האזוריים, שתלווה במרוץ חימוש מואץ מצד חילות הים והאוויר של צבאות האזור ותאתגר את מאזני הכוח הקיימים, גם היא אינה רצויה לישראל. בעוד שתיווך של גרמניה בסכסוך הלבני ובסכסוך הטורקי-יווני יכול לשרת היטב את האינטרסים הישראליים, על ירושלים לעודד מעורבות גוברת גם מצדה של וושינגטון במאמצי התיווך וההובלתם.

עקב המתח בין ההסכם היווני-מצרי לבין ההסכם הטורקי-לובי, יהיה על הצדדים להסדיר ביניהם את הנושא על מנת למנוע סכנת הידרדרות לעימות אלים. הפסקת האש בלוב, שעליה הוכרז ב-21 באוגוסט, מהווה איתות חיובי להבנה המחלחלת בקרב השחקנים השונים אשר לצורך בפשרות - על אף המשקעים הקיימים. ייתכן שתגלית הגז בים השחור, אשר עליה הכריז ארדואן גם כן ב-21

באוגוסט, שהיא למעשה תגלית של מקור של אנרגיה פוסילי משמעותי בשטח טורקיה, תוכל להוות פתח לגמישות מסוימת מהצד הטורקי. עם זאת, המשך הקשחתם של הגושים מעורר חשש שגם פתח זה יישאר צר ולא מספק.